

Marian Siemakowicz

(Warszawa)

Organizacja białoruskich gimnazjów i seminariów nauczycielskich w II Rzeczypospolitej

Informacje ogólne o gimnazjach białoruskich

Historię białoruskich gimnazjów w II Rzeczypospolitej można podzielić na dwa okresy: lata 1929-1932, kiedy znajdowały się one w rękach prywatnych, oraz lata 1932-1938, kiedy istniały jako filie polskich gimnazjów państwowych. W pierwszym okresie prywatne gimnazja białoruskie funkcjonowały w Wilnie (1919/32), Nowogródku (1921/32), Gródku (1922/23), Nieświeżu (1921/23), Radoszkowiczach (1922/28) i Klecku (1924/31). Poza tym istniały państwowe progimnazja z białoruskim językiem nauczania w Grodnie (1919/29) oraz przez krótki okres polsko-białoruskie progimnazjum w Radoszkowiczach (r. szk. 1928/29). W drugim okresie funkcjonowały białoruskie filie przy gimnazjach z polskim językiem nauczania im. J. Słowackiego w Wilnie (1932/38) oraz im. A. Mickiewicza w Nowogródku (1932/34). (Dane statystyczne dotyczące szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w II Rzeczypospolitej z uwzględnieniem języka nauczania przedstawia tab. 1).

Do czasu reformy szkolnej z 1932 r. szkoła średnia ogólnokształcąca (gimnazjum) była 8-letnia i dzieliła się na 3-letnie gimnazjum niższe (klasy I-III) oraz 5-letnie gimnazjum wyższe (klasy IV-VIII), podzielone na wydziały: humanistyczny, matematyczno-przyrodniczy i klasyczny. Organizacyjnie gimnazjum wyższe i niższe stanowiło całość. Do klasy I gimnazjum mogli przejść uczniowie, którzy ukończyli cztery oddziały szkoły powszechnej, natomiast do klasy IV gimnazjum — absolwenci szkół powszechnych 6- lub

7-oddziałowych. Na podstawie rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) z dnia 2.01.1929 r., zostały ujednoczone przedmioty nauki i plany godzin lekcyjnych klas I-III gimnazjum i klas V-VII szkół powszechnych.

Według ustawy o ustroju szkolnym z 11.03.1932 r., szkoła średnia ogólnokształcąca była 6-letnia (zlikwidowano dwa pierwsze oddziały gimnazjum niższego) i dzieliła się na 4-letnie gimnazjum oraz 2-letnie liceum. Gimnazjum było jednolite programowo, natomiast liceum dzieliło się na wydziały, których podstawę dydaktyczną stanowiły odpowiednio dobrane grupy przedmiotów. Wstęp do szkoły średniej ogólnokształcącej mieli uczniowie po ukończeniu II szczebla programowego szkoły powszechnej III stopnia (szkoły 7-oddziałowe) lub po ukończeniu szkoły powszechnej II stopnia (szkoły 5- i 6-oddziałowe). Uczniowie I szczebla programowego, obejmującego 4-klasowe szkoły powszechne, zostali praktycznie pozbawieni dostępu do gimnazjów¹.

Organizacja prywatnych białoruskich szkół średnich

Szkoły prywatne w II Rzeczypospolitej wszelkich typów — także średnie — mogły powstawać na podstawie 8 i 9 art. Małego Traktatu Wersalskiego (MTW) oraz 109, 110 i 117 art. Konstytucji Marcowej, poza tym według ustaw dotyczących ustanawiania władzy państwowej na ziemiach wschodnich. Osobne ustawy miały zabezpieczyć ludności niepolskiej tych obszarów prawo swobodnego rozwoju życia kulturalnego, oświatowego i religijnego w jej języku ojczystym. Do tego czasu pozostawały w mocy przepisy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (ZCZW), które zostały ujęte w rozporządzeniu tymczasowym Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich Jerzego Osmołowskiego dotyczącym szkolnictwa i oświaty z dnia 11.10.1919 r. Głównymi zasadami rozporządzenia dotyczącego szkół średnich były: wolność nauczania dzieci w języku ojczystym; obowiązek wprowadzenia 2 godzin języka polskiego w szkole średniej od klasy pierwszej; możliwość otrzymania zapomóg w wypadku, gdy język wykładowy jest językiem ojczystym 2/3 ogólnej liczby uczniów; uzależnienie otrzymania zapomogi rządowej od warunku posługiwania się programem nauki zatwierdzonym przez polskie władze oświatowe; obowiązkowa nauka religii, która miała się odbywać w języku macierzystym uczniów. Rozporządzenie przewidywało również tworzenie przez Sekcję Oświecenia Publicznego ZCZW państwowych seminariów nauczycielskich dla kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych z polskim językiem nauczania. Seminarium niepolskie mogły powstawać tylko jako szkoły prywatne². Na otwarcie szkoły konieczne

¹ „Oświata i Wychowanie” 1933, z. 1, s. 19.

² Dz. Urz. ZCZW, 1919, nr 31, poz. 340; Dz. Urz. MWRiOP 1919, nr 12-13, poz. 1; L. Zarzecki, *Szkolnictwo i oświata na Ziemiach Wschodnich*, „Przegląd Narodowy” 1921, nr 1, s. 48.

było zezwolenie władz oświatowych (koncesje na prywatne szkoły powszechne wydawał inspektor szkolny, natomiast średnie — Szef Sekcji Oświecenia Publicznego). Władzom szkolnym należało dostarczyć podanie oraz załączniki: rejentalnie uwierzytelnione zobowiązanie dotyczące odpowiedzialności za utrzymanie szkoły i zachowanie jej moralności, program, wykaz podręczników z podaniem języka wykładowego, liczbę klas, opis lokalu, informacje o właścicielu szkoły oraz spis kadry nauczycielskiej. Przepisy te były aktualne jeszcze w 1927 r.³

Aktem prawnym regulującym sprawy szkolnictwa mniejszościowego na ziemiach wschodnich stała się ustawa z dnia 31.07.1924 r. zawierająca niektóre postanowienia dotyczące organizacji szkolnictwa (art. 1 i 4), przy czym część postanowień obu zarządów pozostała nadal aktualna aż do reform jędrzejewiczowskich w 1932 r. (m.in. zasady otrzymywania koncesji na prowadzenie szkół prywatnych)⁴.

Na podstawie art. 8 MTW obywatele polscy należący do mniejszości uzyskali prawo zakładania oraz utrzymywania, prowadzenia i kontrolowania własnym kosztem różnego rodzaju instytucji, w tym szkół średnich. Prawo ich zakładania i prowadzenia otrzymały osoby fizyczne (jednostki występujące w charakterze właścicieli szkół) lub osoby prawne (np. prywatne towarzystwa o charakterze społeczno-kulturalnym). Nie otrzymali tego prawa przedstawiciele mniejszości występujący kolektywnie jako pewne ciała zbiorowe, co wynikało z ogólnych założeń traktatu.

Z treści art. 8 MTW można wywnioskować, że zakładanie i prowadzenie prywatnych szkół „mniejszościowych” miało się odbywać na ogólnych zasadach przewidzianych przez ustawodawstwo RP dla wszystkich obywateli polskich. Z tego zaś wynika, że w gestii polskich władz szkolnych leżało sprawowanie ogólnej kontroli nad programem i kierunkiem nauczania i wychowania w prywatnych szkołach i zakładach wychowawczych.

Poza tym obywatele polscy należący do mniejszości otrzymali prawo swobodnego używania własnego języka jako wykładowego we wszystkich szko-

³ Dz. Urz. ZCZW 1919, nr 41, poz. 462; Dz. Urz. KOS Wileńskiego 1927, nr 4, poz. 84; „Wileńska Gazeta Powszechna”, 29.03.1923 r., nr 14; *Almanach szkolnictwa Ziemi Wileńskiej 1919-1925*, red. J. Mackiewicz, Wilno 1925, s. 7-8.

⁴ *Ustawa z dnia 4.02.1921 r. o unormowaniu stanu polityczno-prawnego na ziemiach przyłączonych do obszaru Polski na podstawie umowy o preliminarjnym pokoju i rozejmie podpisanej w dniu 12.10.1920 r. w Rydze*, Dz. U. RP 1921, nr 16, poz. 93; *Ustawa z dnia 6.04.1922 r. o objęciu władzy państwowej nad Ziemią Wileńską*, Dz. U. RP 1922, nr 26, poz. 213; *Ustawa z dnia 31.07.1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa*, Dz. U. RP 1924, nr 79, poz. 766; *Rozporządzenie Ministra WRiOP w sprawie wykonania ustawy z dnia 31.07.1924 r. zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa*, Dz. U. RP 1925, nr 3, poz. 333; por. L. Zieleniewski, *Ustawodawstwo językowe Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1930; „Sprawy Narodowościowe” 1927, nr 3, s. 327; Dz. Urz. KOS Wileńskiego 1927, nr 4, poz. 87; *Almanach...*, s. 6-8.

łach i zakładach wychowawczych, zakładanych i prowadzonych własnym kosztem oraz swobodę wykonywania w nich praktyk religijnych (nauczania religii, odmawiania modlitw itp.).

Art. 9 ust. 2 MTW dopuścił możliwość subwencjonowania przez państwo szkół i zakładów wychowawczych mniejszości znajdujących się w rękach prywatnych⁵.

Art. 109 Konstytucji Marcowej zagwarantował mniejszościom narodowym prawo do zachowania narodowości i pielęgnowania mowy i właściwości narodowych. Następnie artykuły 110 i 117 zagwarantowały prawo zakładania i utrzymywania własnym kosztem szkół wszelkich typów, opierając się na ustawodawstwie polskim, co stanowiło niemal dosłowne powtórzenie postanowień art. 8 MTW. Nie został natomiast zamieszczony w konstytucji art. 9 MTW, gdyż zgodnie z art. 1 traktatu nie został on uznany jako prawo zasadnicze. W ten sposób państwo polskie uchyliło się od organizacji publicznego nauczania w językach mniejszości. Poza ramy MTW wyszedł natomiast ust. 2 art. 109 konstytucji, dopuszczający możliwość tworzenia przez mniejszości narodowe związków o charakterze publiczno-prawnym⁶.

Według art. 1 ustawy z dnia 31.07.1924 r. zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa (dalej: ustawa szkolna), na całym obszarze pań-

⁵ MTW: Art. 8. „Obywatele polscy należący do mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych będą korzystali z takiego samego traktowania i z takich samych gwarancji ustawowych, jak inni obywatele polscy. Mianowicie (w szczególności — ang.) będą mieli równe prawa do zakładania, prowadzenia i kontrolowania własnym kosztem instytucji dobroczynnych, religijnych lub społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych oraz prawo swobodnego używania w nich języka i swobodnego w nich wykonywania praktyk religijnych”. Art. 9. „W miastach i okręgach (districts), zamieszkałych przez znaczny odłam (proportion) obywateli języka innego niż polski, rząd polski udzieli w sprawach nauczania publicznego odpowiednich ułatwień, aby zapewnić w szkołach początkowych udzielanie dzieciom takich obywateli polskich nauki w ich własnym języku. Postanowienie to nie przeszkodzi rządowi polskiemu uczynić w tych szkołach nauczanie języka polskiego obowiązkowym. W miastach i okręgach, zamieszkałych przez znaczny odłam obywateli polskich należących do mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych, mniejszościom tym zostanie zapewniony słuszny udział w korzystaniu (benefice-enjoyment) oraz w przeznaczaniu (affectation-application) sum, które budżet państwowy, budżety miejskie lub inne przyznają z funduszy publicznych na cele wychowawcze, religijne lub dobroczynne...”, Dz. U. RP 1920, nr 110, poz. 728; J. Makowski, *Mniejszości w prawie narodów* [w:] *Encyklopedia nauk politycznych*, Warszawa 1938, s. 959-960; A. Deryng, *Międzynarodowe zobowiązania Polski w zakresie szkolnictwa mniejszości narodowych*, Lwów 1927; K. Kierski, *Ochrona praw mniejszości w Polsce*, Poznań 1933; W. Sworakowski, *Międzynarodowe zobowiązania mniejszościowe Polski*, Warszawa 1935; J. Kornecki, *Szkolnictwo dla mniejszości narodowych w Polsce*, Warszawa 1929; T. Kaniowski, *Ustawodawstwo w Polsce w odniesieniu do szkolnictwa dla mniejszości narodowych*, „Muzeum” 1927, z. 1-2.

⁶ Konstytucja Marcowa: Art. 109. „Każdy obywatel ma prawo zachowania swej narodowości i pielęgnowania swojej mowy i właściwości narodowych. Osobne ustawy

stwa polskiego mogły być zakładane szkoły prywatne wszelkich typów dla dzieci narodowości rusińskiej (ukraińskiej), białoruskiej i litewskiej z macierzystym językiem nauczania na tych samych zasadach, co prywatne szkoły polskie⁷.

Warunki otrzymania koncesji na prowadzenie wszelkich szkół prywatnych były oparte na przepisach wydanych w okresie ZCZW. Koncesje na prowadzenie prywatnych szkół średnich ogólnokształcących były wydawane przez kuratoria okręgów szkolnych. W stosunku do prywatnych gimnazjów mniejszości narodowych na ziemiach wschodnich koncesje były wydawane każdorazowo na jeden rok szkolny, co nie miało odzwierciedlenia w przepisach obowiązujących w państwie polskim. Dopiero rozporządzenie MWRiOP z dnia 12.08.1926 r. zmieniło sposób wydawania koncesji — od tej pory zaczęto ich udzielać do odwołania⁸.

Ujednoczenie przepisów o szkołach prywatnych wszelkich typów przyniosła ustawa z dnia 11.03.1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych, której uchwalenie zbiegło się w czasie z „upaństwowieniem” dwóch ostatnich gimnazjów białoruskich w Wilnie i Nowogródku. Z tego względu rozpatrywanie tej ustawy wydaje się zbędne⁹.

Nadawanie prywatnym gimnazjom białoruskim praw gimnazjów państwowych

Ważnym zagadnieniem w życiu prywatnych szkół średnich ogólnokształcących było otrzymanie praw gimnazjów państwowych. W przypadku pry-

państwowe zabezpieczą mniejszościom w Państwie Polskim pełny i swobodny rozwój ich właściwości narodowych przy pomocy autonomicznych związków mniejszości o charakterze publiczno-prawnym w obrębie związków samorządu powszechnego. Państwo będzie miało w stosunku do ich działalności prawo kontroli oraz uzupełnienia w razie potrzeby ich środków finansowych”. Art. 110: „Obywatele polscy należący do mniejszości narodowych, wyznaniowych lub językowych mają równe z innymi obywatelami prawo zakładania, nadzoru i zawiadywania swoim własnym kosztem zakładów dobroczynnych, religijnych i społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych oraz używania w nich swobodnie swej mowy i wykonywania przepisów swej religii”. Art. 117: „Badania naukowe i ogłaszanie ich wyników są wolne. Każdy obywatel ma prawo nauczać, założyć szkołę lub zakład wychowawczy i kierować nimi, skoro uczyni zadość warunkom w ustawie przepisanej, w zakresie kwalifikacji nauczycieli, bezpieczeństwa powierzonych mu dzieci i lojalnego stosunku do Państwa. Wszystkie szkoły i zakłady wychowawcze, zarówno publiczne, jak i prywatne, podlegają nadzorowi władz państwowych w zakresie przez ustawy określonym”, Dz. U. RP 1921, nr 49, poz. 267; L. Zieleniewski, *Zagadnienie mniejszości narodowych w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Sprawy Narodowościowe” 1935, nr 1-2, s. 12-37; „Rocznik Pedagogiczny” 1923, R. 1, s. 530-541.

⁷ *Ustawa z dnia 31.07.1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa*, Dz. U. RP 1924, nr 79, poz. 766.

⁸ *Materiały odnoszące się do działalności rządu w okresie od 15 maja 1926 do 31 grudnia 1927 r.*, Warszawa 1928, s. 146; T. Hołówko, *Metody i drogi sanacji stosunków we Wschodniej Galicji i województwach wschodnich*, „Droga” 1926, nr 6-7, s. 52; K. Srokowski, *Sprawa narodowościowa na Kresach Wschodnich*, Kraków 1924, s. 16.

⁹ Dz. U. RP 1932, nr 33, poz. 343.

watnych gimnazjów białoruskich obowiązującym było rozporządzenie MWRiOP z dnia 7.09.1924 r. Prywatna szkoła średnia ogólnokształcąca mogła uzyskać pełne prawa gimnazjum państwowego, ewentualnie niepełne prawa z zastrzeżeniami lub bez zastrzeżeń.

Prawa pełne były następujące: egzaminy dojrzałości odbywały się w sposób określony przepisami o egzaminach dojrzałości w gimnazjach państwowych; świadectwa z poszczególnych klas wydawane przez szkołę własnym uczniom były równoznaczne ze świadectwami gimnazjów państwowych; przy przechodzeniu do odpowiednich klas gimnazjów państwowych uczniowie okazywali świadectwa takiej szkoły prywatnej oraz zdawali egzamin wstępny w związku z ewentualną różnicą programową.

Niepełne prawa były następujące: egzaminy dojrzałości odbywały się w sposób określony przepisami o egzaminach dojrzałości w gimnazjach państwowych przed komisjami, których skład kurator mógł ustalić na zasadach odmiennych niż w gimnazjach państwowych; świadectwa z poszczególnych klas wydawane przez szkołę własnym uczniom były równoznaczne ze świadectwami gimnazjów państwowych; przy przechodzeniu do odpowiednich klas gimnazjów państwowych uczniowie okazywali świadectwa takiej szkoły prywatnej i zdawali pełny egzamin wstępny. W szkołach prywatnych z prawami niepełnymi z zastrzeżeniami kurator mógł zarządzić sprawdzające egzaminy promocyjne.

Nadanie i zakres praw uzależniono m.in. od kwalifikacji kadry nauczycielskiej i kierownika szkoły; dostosowania programu gimnazjum prywatnego do programu gimnazjum państwowego; wykazania się dostatecznie wysokim poziomem wychowawczym i naukowym; przestrzegania wieku i liczby uczniów oraz zasad promowania obowiązujących w gimnazjach państwowych; posiadania odpowiednich pomieszczeń, urządzeń, pomocy naukowych i biblioteki.

Prawa były nadawane przez ministra WRiOP na wniosek kuratorów okręgów szkolnych. Odbywało się to każdego roku w listopadzie i grudniu z tym, że szkoły otrzymywały prawa na bieżący rok szkolny. Otrzymane prawa obowiązywały od września do końca danego roku szkolnego, ewentualnie również w latach następnych¹⁰. Rozporządzeniem ministra WRiOP z dnia 8.01.1927 r. zmieniono okres wydawania decyzji — od tej pory nadawanie praw odbywało się w kwietniu i maju z tym, że szkoły otrzymywały prawa na następny rok szkolny¹¹.

W latach 1919-1927 żadne prywatne gimnazjum białoruskie nie posiadało praw gimnazjów państwowych. Rozporządzeniem ministra WRiOP G. Dobruckiego z dnia 12.04.1927 r., niepełne prawa gimnazjów państwowych z zastrzeżeniami na rok szkolny 1927/28 otrzymało gimnazjum koe-

¹⁰ Dz. Urz. MWRiOP 1924, nr 20, poz. 206.

¹¹ Dz. Urz. MWRiOP 1927, nr 2, poz. 28.

dukcyjne z białorusko-rosyjskim językiem nauczania należące do Komitetu Rodzicielskiego w Nowogródku (tylko oddziały I-III)¹².

Na rok szkolny 1928/29 niepełne prawa gimnazjów państwowych z zastrzeżeniami otrzymały: gimnazjum koedukacyjne z białoruskim językiem nauczania Komitetu Rodzicielskiego w Nowogródku (najpierw oddziały I-IV, następnie zarządzeniem z dnia 12.02.1929 r. oddziały V-VIII)¹³ oraz humanistyczne gimnazjum koedukacyjne z białoruskim językiem nauczania Komitetu Rodzicielskiego w Wilnie (zarządzenie z dnia 3.10.1928 r.)¹⁴. Oba gimnazja otrzymały niepełne prawa z zastrzeżeniami na r. szk. 1929/30 (zarządzenie z dnia 17.04.1929 r.)¹⁵.

Procedurę nadawania praw gimnazjom prywatnym zmieniło rozporządzenie ministra WRiOP S. Czerwińskiego z dnia 1.05.1929 r. Od tej pory placówki prywatne otrzymywały pełne lub niepełne (usunięto zapisy dotyczące zastrzeżeń) prawa gimnazjów państwowych do odwołania. Zasady nadawania praw uzupełniono przepisem, że szkoła dodatkowo winna była prowadzić żywą akcję wychowawczą w duchu państwowym, wyrabiać wśród młodzieży poszanowanie władzy państwowej i jej zarządzeń oraz osiągać odpowiednie wyniki wychowawcze¹⁶.

Zarządzeniem z dnia 23.05.1930 r. nadano do odwołania niepełne prawa gimnazjom białoruskim w Wilnie i Nowogródku¹⁷. Obie te placówki znalazły się w wykazach szkół średnich, które w r. szk. 1931/32, a nawet w r. szk. 1932/33, posiadały prawa szkół państwowych¹⁸. W trakcie r. szk. 1932/33 gimnazja w Wilnie i Nowogródku zostały „upaństwowione” i zaczęły funkcjonować jako białoruskie filie przy gimnazjach z polskim językiem nauczania im. J. Słowackiego w Wilnie oraz im. A. Mickiewicza w Nowogródku¹⁹.

Państwowe gimnazja białoruskie

Do momentu uchwalenia ustawy z dnia 31.07.1924 r. zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa ustawodawstwo polskie nie przewidywało tworzenia państwowych szkół średnich ogólnokształcących z białoruskim językiem nauczania. Istniejące w tym okresie gimnazja białoruskie znajdowały się w rękach prywatnych. Pewien wyjątek stanowiło białoruskie progimnazjum w Grodnie, które zostało upaństwowione w momencie obejmowania władzy państwowej nad ziemiami wschodnimi (podobnie

¹² Dz. Urz. MWRiOP, nr 10, poz. 165; „Sprawy Narodowościowe” 1927, nr 3, s. 279.

¹³ Dz. Urz. MWRiOP 1928, nr 9, poz. 161; tamże 1929, nr 4, poz. 48.

¹⁴ Dz. Urz. MWRiOP 1929, nr 2, poz. 20.

¹⁵ Dz. Urz. MWRiOP 1933, nr 9, poz. 131.

¹⁶ Dz. Urz. MWRiOP 1929, nr 6, poz. 75.

¹⁷ Dz. Urz. MWRiOP 1930, nr 7, poz. 130.

¹⁸ Dz. Urz. MWRiOP 1931, nr 7, poz. 81; Dz. Urz. KOS Wileńskiego 1931, nr 9, poz. 124; Dz. Urz. KOS Wileńskiego 1932, nr 9, poz. 108.

¹⁹ Dz. Urz. KOS Wileńskiego 1932, nr 10, poz. 117.

jak wszystkie szkoły powszechne istniejące na obszarach przyznanych Polsce po traktacie ryskim oraz na Ziemi Wileńskiej). Progimnazjum w Grodnie nie wykroczyło jednak poza ramy szkoły powszechnej 7-oddziałowej (istniało do końca r. szk. 1928/29). Poza tym przez krótki okres funkcjonowało również państwowe polsko-białoruskie progimnazjum w Radoszkowiczach (r. szk. 1928/29). Szkoła ta została utworzona z części istniejącego w tym mieście białoruskiego gimnazjum prywatnego, które zostało rozwiązane przez polskie władze oświatowe z powodu silnych wpływów komunistycznych wśród jego uczniów²⁰.

Według ustawy szkolnej z dnia 31.07.1924 r., na urzędowo stwierdzone żądanie rodziców 150 uczniów narodowości ruskiej (ukraińskiej) lub białoruskiej, uczęszczających do szkół średnich ogólnokształcących z polskim językiem wykładowym w jednym powiecie lub mieście administracyjnie wydzielonym, miała być utworzona państwowa szkoła średnia ogólnokształcąca dwujęzyczna, w tym lub w jednym z pobliskich powiatów dla zapewnienia uczniom nauki w języku macierzystym (wzór deklaracji — tab. 2).

DEKLARACJA

Ja niżej podpisany (a).....

(imię i nazwisko)

obywatel Rzeczypospolitej Polskiej, narodowości

..... mieszkanie.....

(nazwa miejscowości)

gminy..... powiatu.....

(nazwa gminy) (nazwa powiatu)

jako ojciec-matka-opiekun prawny uczęszczającego (ych)

do.....

(nazwa szkoły średniej ogólnokształcącej, zawodowej lub innej)

w..... dziecka (dzieci):

1..... 2.....

(imię dziecka) (imię dziecka)

3..... 4.....

(imię dziecka) (imię dziecka)

na podstawie artykułu 6, 8 ustawy z dnia 31 stycznia 1924 r., zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa (Dz. U. RP. Nr. 79, poz. 766) życzę sobie zapewnienia mu (im) nauki w języku ruskim (rusińskim) — białoruskim.

²⁰ *Białorusini w Grodnie*, „Przegląd Wileński”, 21.02.1926, nr 4; *Przegląd statystyczny m. Grodna w latach 1924, 1925 i 1926*, Grodno 1928, s. 90; *Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za styczeń, luty i marzec 1929 r.*, Warszawa 1929, s. 18; „Sprawy Narodowościowe” 1928, nr 5, s. 538; S. Wysłouch, *Białorusini na Ziemi Wileńskiej* [w:] *Wilno i Ziemia Wileńska. Zarys monograficzny*, Wilno 1930, t. I, s. 256.

Dnia.....19.... r.

.....
Do Kuratora Okręgu Szkolnego

.....
W.....

W mojej obecności

Dyrektor (Kierownik) szkoły

(podpis)

Uwaga: W tekście deklaracji wyrazy niepotrzebne skreślić.

Szkoły takie mogły powstawać tylko na obszarze województw: lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego, wołyńskiego, poleskiego, nowogródzkiego, wileńskiego oraz powiatów: grodzieńskiego i wołkowyskiego województwa białostockiego (art. 1 i 6)²¹.

Żądania rodziców zostały ujęte w formie oddzielnych deklaracji, przy czym petenci (rodzice lub opiekunowie prawni) winni byli je składać i podpisywać w obecności dyrektora tej szkoły średniej, do której dzieci uczęszczały (§ 22 rozporządzenia wykonawczego z dnia 7.01.1925 r.). Ważność deklaracji stwierdzał kurator okręgu szkolnego, natomiast o utworzeniu szkoły dwujęzycznej decydował minister WRiOP. Jego decyzję poprzedzało uchwalenie na ten cel budżetu przez władzę ustawodawczą (§ 23)²².

Pewne zastrzeżenia budzi fakt dopuszczenia do składania deklaracji wyłącznie tych rodziców lub opiekunów prawnych, których dzieci uczęszczały do szkół średnich z polskim językiem nauczania. Postanowienia ustawy szkolnej nie objęły więc osób posyłających swe dzieci do prywatnych gimnazjów białoruskich i ukraińskich, które — jak się wydaje — były najbardziej zainteresowane kształceniem w języku macierzystym na poziomie szkół średnich. Niezależnie od postanowień tej ustawy, nie doszło do utworzenia państwowych polsko-białoruskich szkół średnich w oparciu o system deklaracji (nie odbyła się ani jedna „białoruska” akcja plebiscytowa). Nastąpiło natomiast przekształcenie dwóch prywatnych gimnazjów białoruskich w filie gimnazjów z polskim językiem nauczania im. J. Słowackiego w Wilnie oraz im. A. Mickiewicza w Nowogródku w 1932 r. Dokonując tego przekształcenia polskie władze oświatowe pominęły postanowienia ustawy szkolnej, która nie wspomina o takiej możliwości organizowania szkół średnich dla ludności białoruskiej.

²¹ Ustawa z dnia 31.07.1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa, Dz. U. RP 1924, nr 79, poz. 766.

²² Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych w sprawie wykonania ustawy z dnia 31.07.1924 r. zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa, Dz. U. RP 1925, nr 3, poz. 333.

Zasadnicze zmiany w funkcjonowaniu szkolnictwa przyniosła ustawa z dnia 11.03.1932 r. o ustroju szkolnym, która dokonała ujednoczenia systemu szkolnego w Polsce. Jeszcze w trakcie debaty parlamentarnej nad reformą szkolnictwa posłowie ukraińscy zgłosili poprawkę do projektu tej ustawy, w której domagali się uzupełnienia art. 20 o ustęp następującej treści: „Dla gimnazjów z językiem wykładowym ukraińskim, względnie białoruskim, mają być utworzone licea z językiem wykładowym ukraińskim, względnie białoruskim”. Poprawka została jednak przez Sejm odrzucona²³.

Według postanowień ustawy o ustroju szkolnym, szkoła średnia ogólnokształcąca była 6-letnia i dzieliła się na 4-letnie gimnazjum oraz 2-letnie liceum. Ustawa ta spowodowała dalsze zmniejszenie stanu posiadania ludności białoruskiej w zakresie szkolnictwa średniego. W wyniku reorganizacji uległy likwidacji dwie pierwsze klasy gimnazjów białoruskich, które częściowo zastępowały brak szkół powszechnych z macierzystym językiem nauczania (oddziały I-II gimnazjów programowo pokrywały się z oddziałami V-VI szkoły powszechnej). W r. szk. 1932/33 wstrzymano przyjmowanie kandydatów do klasy I, a w latach następnych odpowiednio do klas wyższych gimnazjów według starego wzoru. Z początkiem r. szk. 1933/34 oddział III według dawnego ustroju przekształcono w I oddział gimnazjum 4-letniego według nowego ustroju, natomiast w latach następnych utworzono odpowiednio klasy II, III i IV²⁴. W przypadku białoruskich szkół średnich, takim przemianom uległa tylko filia gimnazjum w Wilnie (wraz z końcem r. szk. 1933/34 przestała istnieć filia gimnazjum w Nowogródku)²⁵.

Pierwsze licea ogólnokształcące zaczęły funkcjonować z początkiem r. szk. 1937/38. Za likwidację klas VII i VIII białoruskiej filii gimnazjum w Wilnie według dawnego ustroju, co ostatecznie nastąpiło z końcem r. szk. 1937/38, Białorusini nie otrzymali w zamian należnego im państwowego liceum ogólnokształcącego z ojczystym językiem nauczania²⁶.

Nieistotne zmiany w zakresie białoruskiego i ukraińskiego szkolnictwa średniego przyniosło rozporządzenie ministra WRiOP z dnia 25.11.1938 r. w sprawie wykonania ustawy z dnia 31.07.1924 r. zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa, które w zasadzie stanowiło powtórzenie rozporządzenia wykonawczego do tej ustawy z dnia 7.01.1925 r. Według rozporządzenia z dnia 25.11.1938 r., na obszarze zakreślonym przez ustawę z 31.07.1924 r. mogły być zakładane szkoły średnie ogólnokształcące z ję-

²³ „Sprawy Narodowościowe” 1932, nr 4-5, s. 450.

²⁴ Dz. U. RP 1932, nr 38, poz. 389; Dz. U. RP 1933, nr 32, poz. 181; „Oświata i Wychowanie” 1933, z. 1, s. 16-17.

²⁵ *Likwidacja białoruskiego gimnazjum w Nowogródku*, „Przegląd Wileński”, 15.11.1934, nr 14.

²⁶ K. Gomółka, *Białorusini w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej. Ekonomia”, nr XXXI, Gdańsk 1992, s. 107; „Sprawy Narodowościowe” 1937, nr 4-5, s. 441; *Statystyka szkolnictwa 1937/38*, Warszawa 1939, s. 41, 50.

zykiem wykładowym polskim, względnie dwujęzyczne polsko-ruskie (ukraińskie) lub polsko-białoruskie (§ 13)²⁷. Niemniej jednak w rozporządzeniu tym nie został uwzględniony podział szkół średnich na gimnazja i licea, jakiego dokonała ustawa z dnia 11.03.1932 r. o ustroju szkolnictwa, z kontekstu której wynika, że pod mianem „szkoły średnie ogólnokształcące” należało rozumieć gimnazja nowego ustroju. Biorąc powyższe przesłanki pod uwagę, należy stwierdzić, że kuratorium wileńskie likwidując oddziały VII i VIII białoruskiej filii gimnazjum w Wilnie według dawnego ustroju, jak również nie otwierając państwowego liceum białoruskiego, działało zgodnie z obowiązującymi wówczas przepisami.

Język polski w gimnazjach białoruskich

Pierwsze przepisy dotyczące nauczania języka polskiego w białoruskich szkołach powszechnych i średnich zostały zamieszczone w rozporządzeniu tymczasowym Komisarza Generalnego Ziemi Wschodnich z dnia 11.10.1919 r. dotyczącym szkolnictwa i oświaty. Według tego rozporządzenia, nauka języka polskiego była obowiązkowa we wszystkich szkołach średnich z językiem wykładowym niepolskim w wymiarze co najmniej 2 godzin tygodniowo poczynając od I oddziału²⁸.

Przepis ten obowiązywał do momentu wejścia w życie ustawy szkolnej z dnia 31.07.1924 r. Ustawa ta znacznie poszerzyła zakres używalności języka polskiego w szkołach białoruskich oraz ukraińskich i litewskich. W szkołach 4-, 5-, 6- i 7-oddziałowych z niepolskim językiem nauczania została obowiązkowo wprowadzona nauka języka państwowego (polskiego) oraz historia Polski i nauka o Polsce współczesnej w zakresie zapewniającym uczniom dostateczną wiedzę umożliwiającą uczniom przejście do polskich względnie dwujęzycznych państwowych szkół średnich ogólnokształcących (art. 4). Wszystkie powyższe postanowienia odnosiły się także do szkół utrzymywanych przez samorządy (art. 9). W przypadku państwowych i prywatnych szkół średnich ogólnokształcących z językiem wykładowym niepolskim obowiązkową stawała się prowadzona po polsku nauka języka, kultury polskiej, historii i geografii wraz z nauką o Polsce współczesnej (art. 7)²⁹. Według rozporządzenia z dnia 7.01.1925 r. programy nauczania tych przedmiotów miały być określone osobnym rozporządzeniem (§ 24)³⁰.

Z ogólnego stanowiska zajętego przez ustawodawcę w sprawie nauczania ww. przedmiotów w języku polskim oraz kontekstu poszczególnych artykułów ustawy — zwłaszcza art. 4 — wynikało, że określenie „polski” dotyczyło trzech wymienionych przedmiotów: literatury, historii i geo-

²⁷ Dz. U. RP 1938, nr 94, poz. 637.

²⁸ Dz. Urz. ZCZW 1919, nr 31, poz. 340; Dz. Urz. MWRiOP 1919, nr 12-13, poz. 1.

²⁹ Ustawa z dnia 31.07.1924 r. zawierająca niektóre postanowienia...

³⁰ Rozporządzenie... w sprawie wykonania ustawy z dnia 31.07.1924 r..., Dz. U. RP 1925, nr 3, poz. 333.

grafii, tzn. chodziło o wykładanie po polsku takich przedmiotów, jak literatura polska, historia polska i geografia polska. Tak też podchodziły do tej sprawy władze szkolne w r. szk. 1924/25. Jednak wraz z rozpoczęciem r. szk. 1925/26 oficjalna interpretacja uległa zmianie — rozszerzono zakres stosowalności języka polskiego o historię powszechną i geografę powszechną. Na podstawie tej interpretacji kuratorium wileńskie rozesłało do dyrekcji gimnazjów białoruskich, litewskich i żydowskich pismo z dnia 22.07.1925 r. z zażaleniem, że „zgodnie z wyjaśnieniami ministra WRiOP z dn. 23 kwietnia r.b., L.4022/D.25, szkoły z niepolskim językiem nauczania winne są — w myśl art. 7 ustawy z dn. 31 lipca 1924 r. o organizacji szkolnictwa (...) prowadzić nauczanie historii i geografii powszechnej w języku polskim”. Identyczne żądania wystosowano także wobec gimnazjów ukraińskich i niemieckich. Wywołało to protesty przedstawicieli mniejszości narodowych, a sama sprawa trafiła do Najwyższego Trybunału Administracyjnego (NTA)³¹.

W piśmie z dnia 22.08.1925 r. wysłanym przez Centralną Białoruską Radę Szkolną do NTA skarżący powołują się na nieprawidłowość interpretowania przez władze szkolne art. 7 ustawy szkolnej — „Interpretacja władz szkolnych bierze artykuł 7 w oderwaniu o ducha całej ustawy, a w szczególności od art. 4 tejże ustawy, który to artykuł wyraźnie opiewa, że w 4, 5, 6 i 7 klasach szkoły powszechnej w polskim języku obowiązkowo prowadzona jest nauka języka polskiego, historii polskiej i nauki o Polsce współczesnej. Wobec zaś tego, że wymienione wyższe klasy szkoły powszechnej stanowią pod względem prawnym i organizacyjnym niższe klasy szkoły średniej — tak zwane progimnazjum, przeto wspomniane rozporządzenie Min. WRiOP stoi w sprzeczności z art. 4 przytoczonej ustawy, w której artykuł 7, aczkolwiek niewyraźny w swoim brzmieniu dosłownym, musi być dostosowany do art. 4 i ducha całej ustawy, mającej na celu nie pomniejszanie, lecz pewne rozszerzenie praw języka białoruskiego w szkołach”³².

W Memoriale z dnia 15.09.1925 r. skierowanym do MWRiOP, przedstawiciele białoruskich, litewskich i żydowskich organizacji oświatowych zapowiedzieli wstrzymanie zarządzenia kuratorium wileńskiego do czasu wydania orzeczenia przez NTA. Kuratorium wileńskie w piśmie z dnia 14.10.1925 r., rozesłanym do dyrekcji gimnazjów niepolskich, potwierdziło niezmiennosć swej wcześniejszej decyzji, przy czym w formie rekompensaty zarządziło, że „szkoły średnie prywatne z białoruskim, litewskim względ-

³¹ *Z historii walk o język wykładowy historii i geografii w gimnazjach mniejszościowych*, „Przegląd Wileński”, 29.01.1937, nr 1; *Bezprawne zarządzenie*, „Przegląd Wileński”, 13.11.1925 r., nr 14; *Materiały odnoszące się... w okresie od 15 maja 1926 do 31 grudnia 1927 r.*, s. 158; *Postowie rewolucyjni w Sejmie 1923-1935*, Warszawa 1961, s. 587.

³² *Z historii walk o język wykładowy historii i geografii...*

nie żydowskim (hebrajskim) językiem nauczania mogą na nauczanie języka białoruskiego, litewskiego względnie żydowskiego (hebrajskiego) przeznaczyć w trzech najwyższych klasach o jedną godzinę tygodniowo więcej celem objęcia nauczania — obok literatury — także historii kultury danego narodu (nie historii politycznej, która winna być nauczana z historią powszechną w ogóle i — w myśl przytoczonej ustawy — po polsku). Program tej historii musi być — jak w ogóle program całej szkoły — zatwierdzony przez kuratorium. W roku szkolnym 1925/26 nauczanie historii może zacząć się — jak dotychczas — nie od I, lecz od II klasy⁷³³.

Ustępstwo nie zadowoliło zainteresowanych stron — lekcje historii i geografii nadal były prowadzone w językach wykładowych gimnazjów niepolskich. Wobec jednolitego stanowiska przedstawicieli wszystkich mniejszości narodowych władze szkolne poszły na ustępstwa. Rozporządzenie ministra WRiOP z dnia 2.06.1926 r. skierowane do kuratorów lwowskiego, wołyńskiego, poleskiego, wileńskiego i białostockiego okręgu szkolnego głosiło: „Ministerstwo poleca Panom Kuratorom wymagać we wszystkich szkołach średnich ogólnokształcących z językiem nauczania niepolskim, w których program tak jest ukształtowany, iż historia Polski jest oddzielona jako osobny przedmiot od nauki historii powszechnej, prowadzenia w języku polskim nauki języka i literatury polskiej, historii Polski i nauki o Polsce współczesnej. W języku polskim prowadzi się również naukę geografii Polski w gimnazjum wyższym (tzn. oddziały IV-VIII — przyp. aut.). Nauka innych działów historii i geografii może odbywać się w języku nauczania szkoły⁷³⁴.”

Po reorganizacji szkolnictwa w wyniku uchwalenia ustawy o ustroju szkolnym z dnia 11.03.1932 r. nastąpił powrót do wcześniejszego stanowiska władz oświatowych. Wymowną tego ilustracją jest plan zajęć (patrz — tab. 3) ogłoszony przez kuratorium wileńskie w związku z organizacją r. szk. 1936/37 w szkolnictwie ogólnokształcącym. Zalecono w nim nauczanie w języku polskim historii oraz geografii w klasie IV gimnazjum według nowego ustroju. Plan ten nie uwzględnia osobnych przedmiotów nauki historii polskiej i historii powszechnej oraz geografii polskiej i geografii powszechnej³⁵.

Egzaminy dojrzałości w gimnazjach białoruskich

Podstawowe przepisy dotyczące egzaminów dojrzałości zawierało rozporządzenie MWRiOP z dnia 19.12.1925 r. w sprawie regulaminu gimnazjalnych egzaminów dojrzałości. W myśl jego postanowień, w zależności od charakteru gimnazjum, uczniowie zdawali: zwyczajny egzamin dojrzałości w gimnazjach państwowych lub niepaństwowych z prawami pełnymi

³³ *Z historii walk o język wykładowy historii i geografii...*

³⁴ *Z historii walk o język wykładowy historii i geografii...; Materiały odnoszące się... w okresie od 15 maja 1926 do 31 grudnia 1927 r.*, s. 158.

³⁵ Dz. Urz. KOS Wileńskiego 1936, nr 5, poz. 60; Dz. Urz. MWRiOP 1936, nr 7, poz. 129.

lub niepełnymi bez zastrzeżeń; rozszerzony egzamin dojrzałości w gimnazjach niepaństwowych z niepełnymi prawami z zastrzeżeniami; w charakterze eksternów w gimnazjach bez praw³⁶.

Przepisy szczegółowe dotyczące gimnazjów niepolskich zawierało rozporządzenie ministra WRiOP z dnia 31.03.1926 r. w sprawie gimnazjalnych egzaminów dojrzałości zdawanych w języku niepolskim.

Zwyczajny egzamin dojrzałości typu matematyczno-przyrodniczego. Przedmioty egzaminu ustnego poza religią, językiem polskim i językiem nauczania dzieliły się na dwie grupy: (a) matematyka, fizyka wraz z chemią, przyrodznawstwo; (b) język obcy nowożytny, historia wraz z nauką o Polsce współczesnej. Każdy abiturient wybierał dwa przedmioty z grupy (a) i jeden z grupy (b). Egzaminy pisemne abiturient zdawał z języka polskiego, języka nauczania oraz dwóch spośród wybranych przedmiotów należących do grupy (a) i (b) z wyłączeniem historii.

Zwyczajny egzamin dojrzałości typu humanistycznego. Przedmioty egzaminu ustnego poza religią, językiem polskim i językiem nauczania dzieliły się na dwie grupy: (a) język łaciński, język obcy nowożytny, historia wraz z nauką o Polsce współczesnej; (b) matematyka, fizyka wraz z chemią. Każdy abiturient wybierał dwa przedmioty z grupy (a) i jeden z grupy (b). Egzaminy pisemne abiturient zdawał z języka polskiego, języka nauczania oraz jednego z przedmiotów grupy (a) poza historią oraz jednego z grupy (b).

Rozszerzony egzamin dojrzałości typu matematyczno-przyrodniczego obejmował pisemny z języka polskiego, języka nauczania, matematyki, fizyki oraz języka obcego nowożytnego, natomiast ustny: z religii, języka polskiego, języka obcego nowożytnego, historii wraz z nauką o Polsce współczesnej, matematyki, fizyki wraz z chemią oraz przyrodznawstwa.

Rozszerzony egzamin dojrzałości typu humanistycznego obejmował pisemny z języka polskiego, języka nauczania, języka łacińskiego, języka obcego nowożytnego oraz matematyki, natomiast egzamin ustny: z religii, języka polskiego, języka nauczania, języka łacińskiego, języka obcego nowożytnego, historii wraz z nauką o Polsce współczesnej, matematyki oraz fizyki wraz z chemią³⁷.

W gimnazjach prywatnych bez praw gimnazjów państwowych ich wychowankowie zdawali egzaminy dojrzałości w charakterze eksternów, co oznacza, że obejmowały ich egzaminy pisemne i ustne ze wszystkich przedmiotów objętych rozszerzonym egzaminem dojrzałości. Uzyskanie świadectwa dojrzałości było niezbędnym warunkiem przy ubieganiu się o przyjęcie do szkół wyższych.

Prywatne gimnazja białoruskie w Wilnie i Radoszkowiczach były typu humanistycznego, natomiast w Klecku i Nowogródku — matematyczno-

³⁶ Dz. Urz. MWRiOP 1926, nr 2, poz. 8.

³⁷ Dz. Urz. MWRiOP 1926, nr 7, poz. 55.

przyrodniczego. Gimnazja białoruskie w Wilnie i Nowogródku stosunkowo późno otrzymały prawa gimnazjów państwowych, co nie pozostało bez wpływu na postawę ich wychowanków. Nie mając praktycznie dostępu do polskich szkół wyższych znaczna część absolwentów gimnazjów białoruskich wyjeżdżała na uczelnie zagraniczne m.in. w Czechosłowacji i ZSRR, których rządy udzielały im stypendiów. Nie bez znaczenia była przy tym nieprzychylna postawa rządów tych państw wobec Polski. W 1922 r. w Pradze przebywało 50 stypendystów białoruskich z Polski, natomiast w roku następnym już 100 osób. Na emigrację młodzieży białoruskiej wpływał także fakt, że nawet po dostaniu się na wyższe uczelnie w Polsce byli oni wykluczani przez sąd koleżeński z szeregów studentów, jeśli wcześniej nie odbyli służby wojskowej, gdyż jako absolwenci gimnazjów bez praw nie byli zwolnieni z obowiązku odbycia służby wojskowej. Na Uniwersytecie w Wilnie liczba studentów narodowości białoruskiej nigdy nie przekroczyła liczby 100 osób³⁸.

Sytuacja uległa pewnym zmianom po 1926 r. Na początku tego roku MWRiOP wydało komunikat dopuszczający możliwość zdawania egzaminów dojrzałości w języku białoruskim³⁹, a następnie okólnik z dnia 29.11.1926 r., który głosił, że dla absolwentów gimnazjów prywatnych bez praw (eksternów) mogły być zorganizowane egzaminy dojrzałości w języku nauczania szkoły, o ile istniały gimnazja państwowe lub prywatne z prawami z takim językiem nauczania. Natomiast absolwenci gimnazjów prywatnych bez praw, dla których nie istniał taki odpowiednik pod względem języka nauczania, zdawali egzamin dojrzałości tylko w języku polskim⁴⁰. W kontekście ustawy szkolnej z dnia 31.07.1924 r. i rozporządzeń wykonawczych do tej ustawy, abiturienti zdawali poszczególne przedmioty egzaminu dojrzałości w języku ich nauczania w danym gimnazjum. Kwestią wymagającą dalszych badań pozostaje język, w jakim komisja egzaminacyjna zwracała się do abiturientów zwłaszcza na egzaminach ustnych.

Dopiero od r. szk. 1927/28 — czyli od momentu uzyskania niepełnych praw przez gimnazjum białoruskie w Nowogródku — abiturienti gimnazjów białoruskich mogli zdawać egzaminy dojrzałości w języku białoruskim. Wiosną 1928 r. kuratorium wileńskie powołało specjalną komisję egzaminacyjną dla abiturientów gimnazjów białoruskich w Wilnie i Nowogródku pod przewodnictwem prof. M. Massoniusa z Uniwersytetu im. Stefana Batoryego w Wilnie, w skład której weszli także nauczyciele gimnazjum wileńskiego oraz gimnazjów państwowych. Do egzaminu przystąpiło 12 abitu-

³⁸ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza...*, s. 627; „Przegląd Wileński”, 15.04.1927, nr 7; *Jubileusz szkolnictwa...*

³⁹ Dz. Urz. KOS Wileńskiego 1926, nr 1, poz. 18.

⁴⁰ Dz. Urz. MWRiOP 1926, nr 16, poz. 231; *Materiały odnoszące się... w okresie od 15 maja 1926 do 31 grudnia 1927 r.*, s. 158-159.

rientów, z których 10 otrzymało świadectwo dojrzałości⁴¹. Istniejące w tym czasie gimnazja białoruskie w Klecku i Radoszkowiczach nie uzyskiwały praw gimnazjów państwowych, z tego względu ich abiturienti byli zmuszeni zdawać egzaminy maturalne w charakterze eksternów, niemniej jednak także w języku białoruskim.

„Upaństwowienie” białoruskich gimnazjów w Wilnie i Nowogródku wpłynęło także na zakres zdawanych w nich egzaminów dojrzałości — abiturienti tych szkół zdawali od tej pory zwyczajny egzamin dojrzałości. W związku z likwidacją klas VII i VIII gimnazjum według dawnego ustroju, ostatnie matury w języku białoruskim odbyły się w r. szk. 1937/38.

Nauczyciele gimnazjów białoruskich

Ministerstwo WRiOP w piśmie z dnia 24.01.1929 r. wyjaśniało, że kwalifikacje do nauczania języka białoruskiego w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich stanowi egzamin według rozporządzeń z dnia 29.01.1923 r. lub z dnia 9.10.1924 r. W oparciu o te przepisy kandydaci na nauczycieli winni byli posiadać obywatelstwo polskie, nieskazitelność moralną, wykształcenie wyższe uzyskane na wydziale filologicznym uniwersytetu oraz ukończone studium pedagogiczne w państwowym instytucie pedagogicznym lub na uniwersytecie ewentualnie odbytą dwuletnią praktykę w jednym z zakładów wskazanych przez ministra WRiOP. Po spełnieniu tych warunków kandydaci mogli przystąpić do państwowego egzaminu na nauczyciela szkół średnich. Egzamin składał się z części praktycznej (lekcja próbna) i teoretycznej (praca pisemna — z pedagogiki, dydaktyki ogólnej lub dydaktyki szczegółowej danego przedmiotu na jeden z trzech tematów; egzamin ustny — z psychologii wychowawczej, pedagogiki, dydaktyki ogólnej i szczegółowej, organizacji szkolnictwa w Polsce, historii wychowania, higieny wychowawczej, znajomości programów i podręczników szkolnych, zwłaszcza w zakresie danego przedmiotu nauczania, oraz ze znajomości ustaw i najważniejszych rozporządzeń dotyczących szkolnictwa średniego). Kandydat po zdaniu egzaminu państwowego otrzymywał dyplom nauczyciela szkół średnich⁴².

Poza tym został opracowany egzamin uproszczony dla nauczycieli czynnych szkół średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich, którego program wymagań dla języka białoruskiego zawierało rozporządzenie ministra WRiOP z dnia 24.04.1930 r. Egzamin składał się z następujących części:

⁴¹ S. Wyslouch, *Białorusini...*, s. 256, „Przegląd Wileński”, 15.07.1928 r., nr 13; w r. szk. 1926/27 na 12 947 osób, które otrzymały świadectwo dojrzałości, 9 757 było narodowości polskiej, 591 — rusińskiej (ukraińskiej), 301 — niemieckiej, 2 170 — żydowskiej, 24 — białoruskiej, 104 — innej, *Rocznik Statystyki RP*, GUS, Warszawa 1929, s. 406.

⁴² Dz. Urz. KOS Wileńskiego 1929, nr 3, poz. 48; Dz. Urz. MWRiOP 1923, nr 9, poz. 68; Dz. Urz. MWRiOP 1924, nr 18, poz. 185.

I. Egzamin pisemny:

Kandydat otrzymywał do wyboru dwa tematy: z historii literatury lub historii języka w zależności od tego, na który z działów wskazał w swym podaniu.

II. Egzamin ustny obejmował:

Naukę o języku, dokładną znajomość gramatyki współczesnego języka białoruskiego (fonetyka z uwzględnieniem dźwięków, słowotwórstwo, fleksja, składnia), podstawowe wiadomości z gramatyki historycznej, umiejętność czytania i objaśniania tekstów staroruskich, elementarną znajomość gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego.

Działa pomocnicze do zdania egzaminu: B. Taraszkiewicz, *Bielaruskaja hramatyka dla szkołau*, wyd. 5, Wilno 1929; S. Szober, *Zarys językoznawstwa ogólnego*, Warszawa 1924 r.; A. Brückner i T. Lehr-Splawiński, *Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich*, Lwów 1929; J. Łoś, *Gramatyka starosłowiańska*, Lwów—Warszawa—Kraków 1922.

Wymagano także dokładnej znajomości literatury białoruskiej, opartej na lekturze wybitniejszych utworów.

Zalecana była znajomość treści książki Wacława Łastowskiego *Historyja bielaruskaj (kryuskaj) knihi*, Kowno 1926.

Znajomość historii literatury polskiej ograniczała się do dzieł: M. Kridl, *Literatura polska wieku XIX*, Warszawa 1929; B. Chlebowski, *Literatura polska 1795-1905*, Lwów—Warszawa 1923; I. Chrzanowski, *Historia literatury niepodległej Polski* (ostatnie wydanie).

W zakresie dodatyki wymagano ogólnej orientacji w głównych zagadnieniach nauczania języka i literatury białoruskiej oraz znajomości programów Ministerstwa WRiOP⁴³.

Według ustawy o kwalifikacjach do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich, do uproszczonego egzaminu zostali dopuszczeni nauczyciele, którzy posiadali ukończoną szkołę średnią ogólnokształcącą lub seminarium nauczycielskie; przed dniem 1.01.1923 r. ukończyli 25 lat; przed upływem 1928 r. odbyli co najmniej 3 lata praktyki szkolnej uznanej przez Ministerstwo WRiOP w wymiarze co najmniej 14 godzin tygodniowo, w tym 2 lata w szkole średniej ogólnokształcącej lub seminarium nauczycielskim⁴⁴.

Egzamin państwowy według rozporządzenia z dnia 29.01.1923 r., jak również uproszczony egzamin państwowy według rozporządzenia z dnia 24.06.1930 r. można było zdawać do końca r. szk. 1932/33. Postanowienia rozporządzenia z dnia 9.10.1924 r. pozostały aktualne⁴⁵.

Dopełnieniem powyższych przepisów było rozporządzenie ministra WRiOP z dnia 15.05.1929 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych do nau-

⁴³ Dz. Urz. MWRiOP 1930, nr 7, poz. 106.

⁴⁴ Dz. U. RP 1924, nr 92, poz. 864; Dz. Urz. KOS Wileńskiego 1929, nr 3, poz. 48.

⁴⁵ Dz. U. RP 1931, nr 107, poz. 823; Dz. Urz. MWRiOP 1932, nr 1, poz. 68.

czania religii prawosławnej w państwowych i prywatnych szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich. Kwalifikacje zawodowe do nauczania religii prawosławnej posiadały osoby mające stopień magistra teologii prawosławnej, otrzymany w studium teologii prawosławnej Uniwersytetu w Warszawie lub na jednym z uniwersytetów zagranicznych (Grecja, Bułgaria, Jugosławia, Czechosłowacja) przed dniem 12.01.1925 r. Za równoznaczne traktowano dyplomy jednej z czterech akademii duchownych w Rosji (Petersburg, Moskwa, Kazań i Kijów). Osoby, które uzyskały dyplomy za granicą, po ich nostryfikacji na uniwersytetach państwowych w Polsce musiały się wykazać znajomością języka polskiego poprzez zdanie osobnego egzaminu⁴⁶. W przypadku religii katolickiej, nauczycielami i duszpasterzami młodzieży szkolnej w zakresie życia szkolnego byli księża prefekci⁴⁷.

Seminaria nauczycielskie z białoruskim językiem nauczania — informacje ogólne

W r. szk. 1930/31 — 1932/33 istniało jedyne polsko-białoruskie (utrakwistyczne) państwowe seminarium nauczycielskie im. Franciszka Bahuszevicza w Wilnie. Poza tym w latach 1927-1931 język białoruski był wprowadzony jako przedmiot nauczania w kilku państwowych seminariach nauczycielskich w północno-wschodniej Polsce.

Według dekretu z dnia 7.02.1919 r. o kształceniu nauczycieli szkół powszechnych, kształcenie i wychowanie kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych miało odbywać się w seminariach nauczycielskich opartych o program 7-klasowej szkoły powszechnej. Nauka w seminarium trwała 5 lat. Po ukończeniu nauki kandydat zdawał egzamin nauczycielski, następnie odbywał 2 lata praktyki w publicznej szkole powszechnej. Po tym zdawał egzamin praktyczny (lekcja) oraz ze znajomości organizacji szkolnictwa, ustawodawstwa szkolnego, pedagogiki i dowolnego przedmiotu ogólnokształcącego. W ten sposób kandydat na nauczyciela uzyskiwał pełne kwalifikacje do nauczania w szkołach powszechnych. Edukacja w seminariach nie kończyła się maturą — z tego względu ich absolwenci nie mogli wstępować na wyższe uczelnie⁴⁸.

Organizacja seminariów nauczycielskich z białoruskim językiem nauczania

Postulat utworzenia sieci seminariów nauczycielskich z białoruskim językiem nauczania był jednym z najważniejszych, które wysuwali działacze białoruscy w działaniach na rzecz szkolnictwa narodowego. Zakładanie prywatnych seminariów nauczycielskich przez mniejszości gwarantowały MTW i Konstytucja Marcowa. Prawna regulacja organizacji seminariów nauczy-

⁴⁶ Dz. U. RP 1929, nr 43, poz. 355.

⁴⁷ Dz. U. RP 1927, nr 2, poz. 25.

⁴⁸ Dz. P.P.P. 1919, nr 14, poz. 185.

cielskich z białoruskim językiem nauczania nastąpiła w wyniku uchwalenia ustawy szkolnej z dnia 31.07.1924 r. Według tej ustawy, na całym obszarze państwa polskiego mogły być zakładane szkoły prywatne wszelkich typów dla dzieci narodowości rusińskiej (ukraińskiej), białoruskiej i litewskiej z macierzystym językiem nauczania na tych samych zasadach, co prywatne szkoły polskie (art. 1). Nowo zakładane państwowe seminaria nauczycielskie na obszarze województw: poleskiego, nowogródzkiego i wileńskiego miały być dwujęzyczne, tzn. polsko-białoruskie oraz w województwie poleskim także polsko-rusińskie. Do czasu powstania pierwszego seminarium polsko-białoruskiego w państwowych seminariach nauczycielskich województw wileńskiego i nowogródzkiego miała być obowiązkowa nauka języka białoruskiego w zakresie dostatecznym do prowadzenia nauki w szkole powszechnej z językiem wykładowym białoruskim (art. 5)⁴⁹.

Według rozporządzenia wykonawczego z dnia 7.01.1925 r. do ustawy szkolnej wszystkie seminaria istniejące w chwili wejścia w życie wspomnianej ustawy zachowywały swój język nauczania (§ 8). Program nauczania w seminariach dwujęzycznych miał zostać określony osobnym rozporządzeniem. Zakładanie prywatnych seminariów z polskim i niepolским językami nauczania miało się odbywać na tych samych zasadach. W seminariach niepolskich obowiązkowymi przedmiotami stawały się język polski oraz prowadzona po polsku nauka literatury polskiej, historii, geografii oraz nauka o Polsce współczesnej (§ 19). Od kandydatów wступujących do seminariów dwujęzycznych polsko-białoruskich lub w których była obowiązkowa nauka języka białoruskiego jako przedmiotu wymagano znajomości tego języka (§ 20).

Rozporządzenie ministra WRiOP z dnia 19.05.1926 r. określiło zasady przyjmowania uczniów do państwowych seminariów nauczycielskich. Według postanowień tego rozporządzenia, do seminariów mogli być przyjmowani kandydaci w wieku 14-17 lat posiadający m.in. urzędowo potwierdzone świadectwo moralności. Rozrózniono trzy grupy kandydatów:

1. osoby, które ukończyły kurs wstępny (przygotowawczy) przy danym seminarium, na który przyjmowano młodzież ze szkół niżej zorganizowanych, która zdała egzamin z języka polskiego, rachunków z geometrią, a w seminariach z językiem nauczania niepolским — także z tego języka;
2. osoby, które ukończyły kurs przy innym seminarium, szkołę 7-klasową lub co najmniej 3 klasy szkoły średniej ogólnokształcącej;
3. osoby, które miały niższe przygotowanie od wymienionych w punktach 1 i 2.

Kandydaci z p. 1 byli przyjmowani na podstawie ocen rocznych z kursu wstępnego. Kandydaci z p. 2 zdawali egzamin z tych samych przedmiotów, co wступający na kurs wstępny. Pozostali z p. 3 zdawali dodatkowo egza-

⁴⁹ *Ustawa z dnia 31.07.1924 r. zawierająca niektóre postanowienia...*

min z religii, języka obcego, historii, geografii i przyrody. Poza tym obowiązywał ich egzamin ustny z języka polskiego, rachunków z geometrią oraz z drugiego języka nauczania. W każdym przypadku nie obowiązywał egzamin z języka niepolskiego, nauczanego w danym seminarium jako przedmiot.

Pod mianem języka nauczania w seminariach z niepolskim językiem nauczania lub z dwoma językami nauczania oraz języka nauczanego jako przedmiot w seminarium z polskim językiem nauczania należało rozumieć język ruski (ukraiński) lub białoruski w zakresie przewidzianym przez obowiązujące przepisy⁵⁰.

Rozporządzeniem ministra WRiOP z dnia 30.05.1926 r. ustanowiono plan godzin szkolnych w państwowych seminariach nauczycielskich dwujęzycznych oraz z językiem ruskim (rusińskim), białoruskim lub litewskim jako przedmiotem nauki (tab. 4). Sprawa języka nauczania poszczególnych przedmiotów w seminariach dwujęzycznych miała być uregulowana osobnym rozporządzeniem. Można przypuszczać, że w tego typu seminariach prowadzono te same zajęcia, co w szkołach powszechnych dwujęzycznych.

Plan godzin wprowadzony tym rozporządzeniem obowiązywał na kursach I-III już od r. szk. 1926/27. Dycyzję o rozszerzeniu na kursy IV-V mieli podjąć kuratorzy okręgów szkolnych. Od r. szk. 1926/27 MWRiOP na wniosek zainteresowanych kuratoriów mogło wydawać osobne zarządzenia w sprawie wprowadzenia języka białoruskiego na kursy seminariów nauczycielskich województw wileńskiego i nowogródzkiego⁵¹.

Kształcenie kadry nauczycielskiej dla szkół powszechnych w seminariach nauczycielskich z białoruskim językiem nauczania

W latach 1919-1926 w żadnym seminarium nauczycielskim w Polsce nie prowadzono nauki języka białoruskiego. W r. szk. 1926/27 funkcjonowało 112 państwowych seminariów i kursów nauczycielskich z polskim językiem nauczania, 7 — polsko-ruskich, 2 — ruskie i 2 — niemieckie. W 12 seminariach z polskim językiem nauczania język ruski był obowiązkowym przedmiotem nauczania, w 4 — białoruski, w 2 — litewski. Poza tym istniały 72 seminarium prywatne z polskim językiem nauczania, 7 — polsko-ruskich, 7 — ruskich, 1 — litewskie i 2 niemieckie.

W r. szk. 1927/28 funkcjonowało 115 państwowych seminariów i kursów nauczycielskich z polskim językiem nauczania (liczba seminariów z innymi językami nauczania nie zmieniła się). W 13 seminariach z polskim językiem nauczania język ruski (ukraiński) był obowiązkowym przedmiotem nauczania, w 7 — białoruski, w 1 — litewski. Poza tym istniało 78 seminariów prywatnych z polskim językiem nauczania (liczba seminariów prywatnych z innymi językami nauczania nie zmieniła się). Zdaniem Minister-

⁵⁰ Dz. Urz. MWRiOP 1926, nr 10, poz. 114.

⁵¹ Dz. Urz. MWRiOP 1926, nr 10, poz. 116.

stwa WRiOP wprowadzenie języków białoruskiego, ukraińskiego i litewskiego jako przedmiotów nauczania miało na celu osiągnięcie przez wychowanków zakładów wystarczającego przygotowania do udzielania nauki w szkołach z danym językiem nauczania⁵².

W 1930 r. w przededniu wyborów do parlamentu III kadencji minister WRiOP S. Czerwiński zarządził otwarcie z początkiem r. szk. 1930/31 utrakwistycznego polsko-białoruskiego państwowego seminarium nauczycielskiego im. Franciszka Bahuszewicza w Wilnie⁵³. W ciągu dwóch lat istnienia zorganizowano dwa kursy (I i II). Pełna organizacja tego seminarium miała trwać do 1935 r.

W r. szk. 1930/31 funkcjonowało 231 seminariów państwowych z polskim językiem nauczania, 10 z ruskim (ukraińskim) i 5 z niemieckim i 1 polsko-białoruskie. W 46 seminariach z polskim językiem nauczania język ruski był obowiązkowym przedmiotem nauczania, w 9 — białoruski, w 1 — litewski. Poza tym istniało 61 seminariów prywatnych z polskim językiem nauczania (w 15 nauczano jako przedmiotu języka ukraińskiego), 8 — ruskim (ukraińskim) i 4 — niemieckim⁵⁴. Zakłady kształcenia nauczycieli w r. szk. 1930/31 z białoruskim językiem nauczania (-nym) przedstawia tab. 5.

Interesujące są dane co do języka ojczystego uczniów państwowych seminariów nauczycielskich w Wilnie w latach 1925/26 — 1935/35, które dowodzą, że liczba Białorusinów kształcących się w tych placówkach była niewielka. Wydaje się, że władzom polskim zależało na wprowadzeniu do szkół z białoruskim językiem nauczania jak najwięcej nauczycielstwa polskiego, natomiast nie zależało im na likwidacji niedoboru wykwalifikowanej kadry nauczycielskiej do nauczania tego języka. Poza tym rzeczą wątpliwą jest, aby każdy absolwent seminarium nie-Białorusin zdołał nauczyć się języka białoruskiego, jak również poznać i przyswoić kulturę białoruską w stopniu koniecznym („dostatecznym” wg. ustawy szkolnej) i odpowiadającym potrzebom tej ludności do nauczania w szkołach powszechnych. Dowodzi tego podział przedmiotów według języka nauczania w szkołach utrakwistycznych, gdzie białoruski został raczej potraktowany marginesowo. Inną kwestią pozostaje fakt stopniowej likwidacji szkół białoruskich oraz dwujęzycznych, który mógł negatywnie wpływać na właściwe podejście kandydatów na nauczycieli do nauczania tego języka⁵⁵.

Ustawa z dnia 11.03.1932 r. o ustroju szkolnictwa przesądziła o losie seminariów nauczycielskich. Art. 54 głosił: „W istniejących w chwili wejścia

⁵² *Materiały odnoszące się do działalności rządu za rok 1928...*, s. 331-332; *Oświata i szkolnictwo...*, s. 138.

⁵³ *Seminarium białoruskie*, „Myśl Narodowa” 1930, nr 30; *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w r. szk. 1930/31*, MWRiOP, red. M. Falski, Warszawa 1933, s. 554-555.

⁵⁴ *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w r. szk. 1930/31...*, s. 554-555.

⁵⁵ J. Zaremba, *Stosunki narodowościowe w województwie nowogródzkim z uwzględnieniem tła socjalnego*, Warszawa 1939, s. 156.

w życie ustawy niniejszej seminariach nauczycielskich wstrzymuje się przyjmowanie kandydatów na pierwszy kurs”, tzn. na r. szk. 1932/33. Dopelnieniem tego było rozporządzenie ministra WRiOP z dnia 1.04.1933 r. o częściowym wykonaniu niniejszej ustawy, które zakazało przyjmowania kandydatów w r. szk. 1933/34 na II kurs, a w następnych latach odpowiednio na kursy wyższe⁵⁶. W ten sposób seminaria nauczycielskie istniały tylko do r. szk. 1936/37. Jak donosił „Przegląd Wileński”, Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego powiadomiło dyrektora Seminarium Nauczycielskiego im. F. Bahuszewicza Radosława Ostrowskiego, że w związku z reorganizacją szkolnictwa placówka ta z końcem r. szk. 1931/32 ulega rozwiązaniu. Spośród seminariów nauczycielskich istniejących na obszarze czterech województw północno-wschodnich Polski, powyższa decyzja objęła tylko seminarium „białoruskie”⁵⁷.

Wraz z likwidacją seminariów i kursów nauczycielskich społeczeństwo białoruskie nie otrzymało żadnej rekompensaty w postaci 3-letnich liceów pedagogicznych, czy też 2-letnich pedagogiów, które przejęły kształcenie kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych. Począwszy od r. szk. 1937/38 istniało Państwowe Pedagogium w Wilnie, przy czym nie potwierdza faktu, że język białoruski był w nim nauczany chociażby jako przedmiot⁵⁸.

Змест

Беларускае школьніцтва ў II Рэчы Паспалітай абымала невялікі працэнт беларускай моладзі. Гімназіі і ліцэі былі даступны яшчэ вузейшаму колу юнакоў і дзяўчат. Асветныя ўлады прадумвалі розныя прычыны, каб закрыць прыватныя беларускія сярэднія школы. У трыццатых гадах школьная адміністрацыя паспяхова вывела беларускую мову з настаўніцкіх семінарыі.

⁵⁶ Dz. U. RP 1932, nr 38, poz. 389; Dz. U. RP 1933, nr 32, poz. 281.

⁵⁷ *Krok wstecz*, „Przegląd Wileński”, 30.04.1932, nr 8.

⁵⁸ *Rocznik statystyczny m. Wilna 1937*, Wilno 1939.